
KÖNYVSZEMLE

Buda Béla: A lélek egészsége. A mentálhigiéné alapkérdései

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 341 oldal, ára: 2200 Ft
ISBN 963 1932 76 1

Buda Béla azon szerzők közé tartozik, akiket nem csak a *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* olvasóinak, hanem a szélesebb szakmai és laikus közönségnek sem kell bemutatni. Rendkívül gazdag életművének méltatása sem feladata a jelen recenzióknak, s jócskán meg is haladná annak kereteit. Talán annyit mégis érdemes megjegyezni, hogy olyan szerzőről van szó, akinek művei jelentősen hozzájárultak az utóbbi évtizedek hazai pszichológiai-pszichoterápiás-egészségnevelési beszédmódjának alakulásához, így módon írásai egy olyan szakmai diskurzusba ágyazódnak, melynek alapjait részben ő maga rakta le. Az új diskurzusok alapítóit gyakran fenyegeti az a veszély, hogy áldozataivá válnak a saját maguk által kimunkált kereteknek és sémáknak, mintegy beleszűkülve-merevedve saját látás- és beszédmódjukba. Buda sikeresen kezeli ezt a kihívást, s örök úttörőként rendre olyan nehéz témákhoz nyúl, amelyeknek keretei lezáratlanok, ahol kevésbé járt ösvényeket kell kitaposni, megtisztítva őket az esetleges előítéletek, sztereotip beágyazottságok vagy hárítások szövevényeitől – nem a lezárás, hanem a reflexió újabb lehetőségeit keresve. Legutóbbi műve, *A lélek egészsége. A mentálhigiéné alapkérdései* című kötet is ilyen vállalkozásnak tekinthető.

Buda Béla a mentálhigiéné területén több évtizedes tapasztalattal rendelkező szakember, aki pályafutása során komoly „sajátélményt” szerzett a téma legkülönbözőbb feldolgozási és alkalmazási szintjein: az elméletalkotásban, a terápiás és tanácsadó munkában, oktatásban, képzésben és intézménypolitikában egyaránt. A jelen kötetben, mely a témával kapcsolatos korábbi írásai és előadásai alapján készült, mindvégig érezhető a rendkívüli tapasztalati háttérrel hitelesített autentikusság, ami a művet meggyőző erejűvé teszi. (Ezt erősíti, hogy az *Előszó* után a szerző megadja az utóbbi évtizedben megjelent mentálhigiénés könyvei listáját, melyben nem kevesebb mint 14 cím szerepel!) Buda saját magát az „elméleti eklektikus” nézőpont képviselőjének tekinti, de az olvasó számára

ra gyorsan kiderül, hogy több annál: a kötetben az eklekticizmus pozitív vonásai abból a szempontból is megjelennek, hogy az elméleti ismeretanyag mindig jól használható gyakorlati iránymutatással bővül, nem nélkülözve a kontextus szociológiai, társadalmi és politikai szempontjainak kritikai hangsúlyú, problémaérzékeny elemzését. Erre szükség is van, hiszen a szerző, aki a mentálhigiénét alapvetően a lelki egészségpromóció értelmében definiálja, folyamatosan utal a fogalom bonyolultságára, definiálásának nehézségeire. Nagyon fontos ennek a hangsúlyozása, hiszen egy terület definíciós problémái megmagyarázzák, ugyanakkor meg is határozzák, előrevetítik az alkalmazás nehézségeit is. A mentálhigiéné alakulásának történeti és szakmapolitikai összefüggései – melyek szintén bemutatásra kerülnek a kötetben – mindenképp interdiszciplináris megközelítést tesznek szükségessé, így Buda „eklektikus” hozzáállása a probléma kezelésének talán a leghasznosabb módja.

A kötet hat fő részből áll. Az elméleti-szemléleti alapok összefoglalása után az egészségpromóció problémáit az egyéni életfolyamatban, majd az egyén létezésének főbb színterein: a család, a munkahely és a közösség működésének ismérvei mentén tárgyalja Buda. A kötet végén speciális – és igen aktuális – kérdésekre tér ki: a traumatizációra és az AIDS-megelőzés szexológiai problémáira.

Az egészségpromóció mindig az orvostudomány „mostohagyereke” volt, annak ellenére, hogy – amint Buda is rámutat – már a diszciplína modern korszakának kezdetein is épp a prevencióval érték el rendkívüli sikereket (pl. higiénés intézkedésekkel a nagy járványok leküzdésében). Ezzel a szerző a prevenció tevékenységtől mindmáig idegenkedő – azt pejoratív attitűddel, vagy valós/vélt inkompetenciájuk miatt szorongással kezelő – gyógyító szakemberek szereplehetőségeinek kitágítását sugallja. Buda ezt rendkívül széles optikával, s igen korszerű megközelítéssel teszi: a biológiai-genetikai szűrések, a gyermekkori ideges tünetek és fertőző betegségek vagy az alkohol- és drogfogyasztás kezelésének szempontjai kiegészülnek az önismeret fejlesztésének és a közösség gyógyító erejének hangsúlyozásával. Ez utóbbi különösen fontos – nem csupán az utóbbi évtizedek sikeres magatartástudományi paradigmája, a társas támogatás kutatásai szolgáltatja bizonyítékok miatt, hanem azért is, mert a társas közeg támogatásából származó megküzdési erőforrások az utóbbi évtizedek magyar társadalmában igencsak kihasználatlanul maradtak. Buda, aki igen érzékenyen, komoly társadalomlélektani áttekintéssel és tapasztalatokkal érvel amellett, hogy a rossz magyar egészségmutatók hátterében a diszfunkcionális coping, a passzivitás, a reménytelenség, a visszahúzódás – és a mindezek következtében kialakuló rizikómagatartás és devianciák – állnak, az egyik lehetséges megoldást a történetileg és

társadalmilag traumatizált közösségek, tradíciók és identitás rekonstrukciójában látja. A közösségi erőforrások visszaállítását nem valamiféle nosztalgikus múltfeltárásban és – manapság sokszor rosszul értelmezett – traumafeldolgozásban keresi, hanem az élhető és jól használható társas formációk felélesztésében és korszerű újraértelmezésében. Itt ismét kiemelendő, hogy Buda nem szűk spektrumban gondolkodik: látásmódja egybe tudja kapcsolni az individuális mély dinamikát, a közösségi, intézményi, szakmai és makrotársadalmi szempontokat. Az olvasó mechanizmus szinten követheti végig a hibás megküzdési stratégiáknak – pl. a „workaholizmus” – az életfolyamat különböző szintjein jelentkező veszélyeit. A kötet talán egyik legkitűnőbb fejezetében mindezeket az idős kor speciális szempontjai szerint vizsgálja, igen érzékletesen mutatva be azokat a tipikus élethelyzeteket, amelyeknek megoldásával általában igen keveset foglalkoznak – empátia-hiány, előítéletek, öreg-ellenesség, „ageizmus” miatt? – a közösségek, a társadalomkutatók és a gyógyító, segítő szakemberek is. Buda rámutat arra, hogy az egészségügy egyedül nem tudja megoldani sem a tragikus magyar – szomatikus és pszichés – problémákat, sem a mentálhigiénés tevékenység nehézségeit, és hangsúlyozza a tudatformálás, a közvéleménnyel való párbeszéd szükségességét, kiemelve, hogy mindehhez a mentálhigiénének az egészségpolitikát átszövő szemléletmódként kell megjelennie, amihez pedig megfelelő politikai klímára, hiteles és mintaadó politikusokra lenne szükség. A szerző – nagy gyakorlati tapasztalattal is rendelkező szakemberként – külön foglalkozik a segítő szakmák által alkalmazható módszerekkel, ezek közül is kiemelten a tréning- és személyiségfejlesztő csoportokkal. Felhívja a figyelmet a gyakori hibákra és ajánlásokat is tesz a megoldásukra.

Buda Béla az *Előszó*ban „általános értelmiségi” közönségnek ajánlja művét, s valóban, számos hasznos és új információt találhat benne a gyakorlati mentálhigiénés szakember, az orvos, a pszichoterapeuta, a szociálpolitikus és a társadalomkutató is. A tartalmi – és igen pozitív – eklektika mellett a könyvet műfaji eklektika is jellemzi: korábban különböző helyeken megjelent tanulmány, előadás és előadásvázlat, ún. lecture-note egyaránt szerepel benne. A szövegek tematikus szerkesztésben, forrásmegjelölés nélkül szerepelnek, tehát nem gyűjteményes kötet, hanem monográfia a könyv műfaja. Az alcím, „A mentálhigiéné alapkérdései” azt sugallhatja, hogy kézikönyvről – ha a kiadót is figyelembe vesszük, esetleg tankönyvről – van szó. A műfaji heterogenitás érdekessé, izgalmassá teszi a kötetet, helyenként azonban nehezítheti a folyamatos olvasást. (Különösen, ha azokra az olvasókra gondolunk, akiknek interdiszciplináris tájékozottsága messze elmarad a szerzőétől.) Hasonló a helyzet azokkal az ismétlésekkel is, amelyekkel kapcsolatban, mint az

Előszóban írja, Buda azt reméli, hogy a megértést és a megjegyzést segítik. Ez valószínűleg így is van, de az esetlegesen fellépő zavarok kiküszöbölését segíthették volna a szerző adott helyeken tett utalásai, pl.: „amint korábban is szó volt róla...”, „ahogy x. fejezetben olvashattuk...” stb. Amint Buda írja, a kötet kísérleti vállalkozás, az első összefoglaló munka a mentálhigiéné területén, s nem tekinti lezárt műnek, hanem a következő kiadások ígéretével adja az olvasó kezébe. A formai és szerkesztési kérdésekkel kapcsolatos kisebb észrevételek – amelyek ugyanannyira szólnak a kötet kiadói szerkesztőjének, mint a szerzőnek – semmiképp nem vonnak le a mű tartalmi értékeiből és a mentálhigiéné területén várható jelentőségéből. Az olvasó csak azt kívánhatja a szerzőnek – és további könyvei jövődóbeli olvasóinak –, hogy Buda Béla őrizze meg szemléleti „eklekticismusát”, ami számunkra az újabb és újabb érdekes információkkal való gazdagodás ígéretét rejti.

Dr. Csabai Márta

MTA Pszichológiai Kutató Intézete
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18–22.
E-mail: csabaimarta@freemail.hu

Pikó Bettina: Kultúra, társadalom és lélektan

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 268 oldal, ára: 2500 Ft
ISBN 963 0580 77 2

Az Akadémiai Kiadó egy igen dicséretes sorozatot indított útjára. A „Pszichönyvek” – ha a következő kötetek is ilyen színvonalasak lesznek – megérdemlik a támogatást. Ugyanis teret engednek egy ma még nem annyira divatos, de nyilvánvalóan a jövőt jelentő módszernek, az interdiszciplinaritásnak. S teszik ezt úgy, hogy nyitnak a nagyközönség felé, nem csak egy szűk szakmai elitnek szólnak. Fontos ez manapság, hiszen a világ körülöttünk hihetetlen módon felgyorsult, a változások soha nem látott méreteket öltöttek, és a magyarázatok megtalálása is egyre bonyolultabb. Pedig az emberek igénylik szűkebb és tágabb környezetük átláthatóságát, működési mechanizmusainak a megértését, mert csak ez nyújthat számukra biztonságot, amiből aztán meríteni tudnak önmaguk megvalósításához. S ez az óhajtott átláthatóság éppen az inter- és multidiszciplinaritással érhető el a legjobban. Az okokat és a miérteket kereső kutatónak nagy „fegyver” kerül a kezébe az új módszerekkel, hiszen az eddigi statikusabb, más tudományágaktól ódzkodó kutatást felváltja egy sok-

kal dinamikusabb és rugalmasabb, az új dolgokra inkább nyitottabb, sőt azokat megkövetelő munkafolyamat. Hiszen ha már mind a mikro-, mind pedig a makrokörnyezetünk változásai ennyire sokféle arculatot mutatnak, akkor a lépést is csak hasonlóan sokszínű és merész megközelítéssel tudjuk felvenni velük.

Pikó Bettina sorozatindító kötete tökéletesen megfelel a fenti elveknek. Az egyén oldaláról közelít az egyes témákhoz, de hangsúlyozza, hogy pusztán egyéni oldalról nem magyarázhatóak a lelki folyamatok, mert az egyén maga is egy társadalom tagja, benne él egy közösségben, és ezek is nagymértékben determinálják a viselkedését. Ezért szükséges egy komplexebb módszer az emberek magatartásának, viselkedésének a megértéséhez, ezt pedig a biopszichoszociális megközelítésben véli megtalálni a szerző.

A témaválasztások is színesre sikerültek, felölelik a népszerű és a kevésbé népszerű, de annak ellenére izgalmas jelenségek széles spektrumát. A szerző először az „ars poeticá”-ját foglalja össze: társadalomlélektani alapokról indulva, az interdiszciplinaritást végig szem előtt tartva, minél közelebb kerülni az egyén és az őt magában foglaló társadalom között zajló adaptációs folyamatokhoz, minél többet megtudni ezek működéséről.

A fogyasztói társadalommal kapcsolatosan érdekes folyamat, ahogyan a ma embere eljutott a kívülről irányítottág cseppet sem felemelő, de tapasztalható valóságáig, amikor a fogyasztás már túllép önmagán és tulajdonképpen biztonsági funkcióval is felruházódik (s ez alól a szocialista társadalmak sem voltak kivételek). Azt pedig, hogy az ember újra visszaveszi-e a belső irányítottág lehetőségét, még nem lehet megmondani, de ennek eléréséhez egy lehetséges módszer lehet a szerző szerint a weberi protestáns etika követése.

A globalizáció is visszatérő fogalom a társadalommal foglalkozó munkákban. Egy globalizálódó világban az egyén nagyon kiszolgáltatottnak érezheti magát, mert az eddigi életstrukturáló keretek helyébe újak lépnek, és ezeknek egyaránt megvannak a jó és a rossz tulajdonságaik. Egy olyan világban, ahol az állandó mozgás, a „pörgés” dominál, ahol az internet és más technológiai fejlesztések hatására leszűkül a környezet (viszont a lehetőségek köre egyre tágul), ahol a hagyományok pozíciója is meginog, és a kulturális sokszínűség mellett a hibridizáció és a homogenizáció is utat tör magának, ott az adaptációs mechanizmusoknak kemény próbákat kell kiállniuk. Abban, hogy ki hogyan tud megfelelni ezeknek az elvárásoknak, egyenlőtlenségek mutatkoznak: vannak, akik felemelkednek, de olyanok is, akik lecsúsznak.

A lesüllyedést talán leginkább a társas támogatás tudja megakadályozni, hiszen a szerző szerint ez az egyik legerősebb pszichikai védőfaktor. Ugyanakkor ma több veszély is leselkedik a társas kapcsolatok hatékony kiépítésére, itt a felgyorsult életritmusra, a szingli-jelenségre, a „workaholism”-ra és az elidegenedésre gondol a szerző elsősorban.

Pikó Bettina a vallást az emberi életnek keretet adó, Istennel és a többi emberrel állandó kapcsolatot biztosító jelenséggént kezeli. Csakhogy a természettudományos fejlődés által ez az eszmerendszer is sokat sérült, egyre kevésbé jelenthet így kapaszkodót az embereknek. Az autentikus lét helyébe is inkább a tömegember-lét tolakszik be, egyfajta homogenizációt teremtve ezzel. A valódi értékek helyébe az átlagember favorizálása lép, aki nem különbözik a többiektől, így eredeti értékeket sem képvisel.

A szerző a legélhetőbb, az ember társadalom-lélektani fejlődésének leginkább megfelelő társadalmi berendezkedést a demokráciában véli felfedezni, és ezt legfejlettebb formájában Amerikában találjuk meg, ahogyan azt már Tocqueville is bemutatta. Ennek a magasfokú fejlettségnek az alkotóelemei a puritán értékekből, a praktikus dolgok előtérbe helyezéséből, az önszerveződésből (ahol nagyon fontos az individualista és a kollektivista szemlélet arányainak pontos eltalálása) táplálkoznak elsősorban. Azonban az „amerikai álom” sem kikezdhettelen – véli Pikó Bettina –, hiszen az individualizmus erősödése a társadalmi szolidaritás csökkenését is magával hozza. Ennek megoldása égető probléma, mert Amerika központi szerepe miatt az egész világ civilizációs válságba kerülhet.

Egy izgalmas vélemény körül kibontakozó vitába is bepillantást nyerhetünk a mentális zavarokkal foglalkozó fejezetben. Thomas Szasz gondolatai ezek, aki szerint a mentális zavarok a viselkedés sajátos változatai, nem pedig orvosi értelemben vett betegségek. A pszichiátria hajlik a biológiai redukcionizmusra, holott Szasz szerint a társadalmi normák is szerepet játszanak abban, hogy mit tekintünk betegségnek. Éppen ezért mondja azt, hogy a pszichiátria megfosztja az egyént a felelősségétől és így emberi jogaitól is.

A következő fejezet a depresszióval foglalkozik, ami sajnos mai világunkban gyakori jelenség. A szerző a gyógyszeres kezelés primátusa helyett a megelőzésre és a személyiség folyamatos ápolására teszi a hangsúlyt. Itt is előkerül az individualizmus–kollektívizmus kérdése: az előbbi fontos, hiszen az ember szabadon választhat, saját maga kontrollálhatja az életét, de ez átbillenhet, és szorongást gerjeszthet a fokozódó felelősségérzet által; itt újra a társas kapcsolatok egészségvédő szerepe lehet egy megoldás.

Ezután a könyv szerkezetében másfelé kanyarodik, és a szerző egy történelmi vázra építi rá a kelet-európai jellemvonások megértéséhez általa elengedhetetlenül szükségesnek tartott jelenségek magyarázatát, kezdve a diktatórikus, tekintélyelvű társadalmakban fellépő szorongás által generált tanult tehetetlenségtől, a stressz különböző szintjein át a kelet-európai berendezkedés sajátosságainak tekinthető új típusú alkalmazkodási mechanizmusokig. A posztszocialista országok átmenete sem zökkenőmentes, s ez egyfajta patológiás működést eredményez – kiszámíthatatlansággal, szorongással, tehetetlenségérzéssel –, ami szerepet játszik az egészségi állapot romlásában is. Ugyanakkor Pikó Bettina rávilágít arra is, hogy hiába az eltérő fejlődési út a nyugati régióhoz képest, a polgári demokrácia esetében nem alakulhat ki egy speciálisan kelet-közép-európai változat, a nyugati demokrácia az eddigi legéletképesebb formáció.

A kelet-európai sajátosságoknál kihagyhatatlanok Bibó István megglátásai a szákutcs fejlődésről és az „eltorzult magyar alkatról”, miszerint a bennünket ért sorozatos történelmi katasztrófák feldolgozatlansága vezetett a magyarság érdekelismerési zavarához, és az innen eredeztethető torzulások miatt a vezetők nem tudtak jó döntéseket hozni fontos pillanatokban. Javulást csak e traumák feldolgozásával lehetne elérni, de a tekintélyelvű társadalmi gyökerek még mindig jelen vannak és hátráltatják ezt a folyamatot.

Végül zárásként az egészségfejlesztés területére nyerhetünk bepillantást. Itt a szerző fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a környezeti sajátosságok nélkül lehetetlen megérteni az egyének viselkedését, ami pedig elengedhetetlen a magatartásorvoslásban. A túlzott individualizmus itt sem hatékony, inkább a társas támogatásra, az önbizalom növelésére kell helyezni a hangsúlyt. Az Utószóban Buda Béla osztja meg a könyvről szóló értékes elemzését az olvasókkal.

Pikó Bettina nem akar a könyve főszereplője lenni, végig mértéket tart, nem válik elfogulttá egyik elmélettel kapcsolatban sem, hanem azokat minél objektívebb formában próbálja meg az olvasó rendelkezésére bocsátani. Teret enged a további kutatásoknak is, hiszen minden témakörben benne rejlik a további vizsgálódások lehetősége, amelyek akár más tudományágak felől is érkehetnek, így lendítve még tovább a tudományt új utak felé.

Németh Zsolt

Szegedi Tudományegyetem, BTK, Szociológia Tanszék
6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 22.

Gyöngyösi Zoltán: Az élet és test feletti rendelkezések joga

HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002. 478 oldal
ára: 4300 Ft + áfa. ISBN 963 9404 37 3

A szerző célja, hogy „egységes rendszerben tárgyalja az emberi test feletti rendelkezések jogát, amely magában foglalja a test, testrészek, embrió, méhmagzat, ivarsejt és gén jogállását, felettük fennálló birtok- és tulajdonviszonyok, a rájuk vonatkozó kötelek szabályait, a rendelkezési jog érvényesítésének módját, és a betegjogok közül azokat, amelyek közvetlenül összefüggnek a test és élet feletti rendelkezések jogával. Az adatvédelem, az ide nem tartozó betegjogok, orvosi, intézményi feltételek, közigazgatási rendelkezések, társadalombiztosítás stb. kérdéseivel akkor foglalkozik, ha azok elengedhetetlenek a test és élet feletti rendelkezési jog könnyebb megértéséhez” (Bevezető, 21. oldal). Könyve „inkább kiindulópontnak tekinthető az egyes szituációk jogi megoldásaihoz, ám arra törekszik, hogy egy koherens jogi rendszert alkosson a sok részre tagolt, gyakran nem azonos fogalmakat használó joganyag elemzésénél. E könyvnek az a célja, hogy a határozott gyakorlat kialakításában segítsen” (ugyanott, 22. oldal).

A kötet lezárásának időpontja 2002. június 30-a (az internetes elérhetőségeké 2002. június 16-a). Ebből arra következtethetünk (bár a szerző nem mondja ki), hogy az akkor hatályos joganyagot vette figyelembe. (Jogtörténeti és jogösszehasonlítási szempontból természetesen a mű sokkal gazdagabb anyagot ölel fel.) A rövidítések jegyzéke és a Bevezető alapján képet alkothatunk a felhasznált *jogforrások*ról. Talán nem lett volna érdektelen ezeket külön is összefoglalnia. Figyelembe veszi az ún. *Bioetikai Egyezményt* is (Ovideo, 1997. április 4.) a párizsi Kiegészítő Jegyzőkönyvvel (1998. január 12.) együtt, s egyben utal arra, hogy ennek a dokumentumnak a jogforrás-jellege nem egyértelmű. Itt említjük meg, hogy a Heidelbergi és Mannheimi Egyetem 2000. szeptember 19-étől 24-ig nemzetközi szimpóziumot szentelt Heidelbergben a problémának: „The Convention on Human Rights and Biomedicine of the Council of Europe – a Suitable Model for World-Wide Regulation” címmel.

A tanácskozás anyaga azóta megjelent, ugyanezen címmel, Jochen Taupitz professzor szerkesztésében (Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg, 2002, 833 oldal).

A könyv 17, különböző terjedelmű fejezetben foglalkozik kitűzött feladataival. A *saját test feletti nem-egészségügyi rendelkezések jogával* kezdő-

dik, leszögezvén, hogy a jog az embert pusztán létezésénél fogva értéknek tekinti, s védi a *személyt*, a *személyiséget*, beleértve annak *testét* is. Talán egyértelműbb lenne, ha a szerző a „*személyi jog*” és a „*személyiségi jog*” kifejezést következetesebben megkülönböztetné. A *személyiség* ugyanis más tudományoknak (pl. a pszichológiának) is terminus technicus, a jelentésátfedések zavarók lehetnek. Elgondolkodtató a következő megállapítása: „Minél több önrendelkezési jogot engedünk meg az egyénnek, annál kevésbé foglalkozhat a saját testével és személyiségével kapcsolatos akaratával a társadalom. A jogban foglalt, személyiségi jog fölötti rendelkezési lehetőségek pedig viszonylagosak: mindig a pillanatnyi közfelfogást tükrözik, s a pillanatnyi jogi környezet dönti el” (27–28. oldal). A *személyiségvédelem aligha lehet a pillanatnyi közfelfogás függvénye*. A személyiségvédelmi szakirodalmat egyébként a szerző is gazdagítja a következő alfejezetekben, folytatva ezzel az utóbbi két-három évtizedben megindult fejlődést. Észrevételeit igyekszik az (orvosi) etika szempontjaival is megerősíteni, összhangba hozni

A könyv tematikai gazdagságát kimerítően bemutatni nem tudjuk, csupán érzékeltetni. Véleményünk szerint például az *öngyilkosságról* tett megállapításai érveket adnak azon orvosok magatartásához, akik az életmentés pillanatait nem állítják szembe az önrendelkezés (hamis) abszolutizálásával. A beteg önrendelkezési joga körében igen szerencsésen találja meg a magyar nyelvű kifejezéseket (*előrendelet*, *tiltó rendelet*, *létvégrendelet*, *helyettes döntéshozó*) angolszász jogintézményekre, melyek magyar fordítása eddig értelemszóró volt. Több fejezetben is érint olyan tényállást, melynek kapcsán az *eutanázia* szót használja. Maga is utal a fogalom tisztázatlanságára, szóhasználatára azonban következetlennek tűnik. Pl. a *cselekvőképes beteg eutanáziajogának gyakorlása mint alfejezet*-cím félrevezető lehet (190. oldal). Megjegyezzük: az 1972. évi egészségügyi törvényből az nem olvasható ki, hogy emberiességi szempontok „kizárttá” tehették volna a betegnek betegsége halálos voltáról való tájékoztatását. Indokolt esetben az orvos ettől *eltekinthetett*. Más kérdés, hogy a gyakorlatban ez a „kiskapu” szolgált alapul a szokványos eljáráshoz.

Különösen értékes fejezetei a könyvnek az *emberi reprodukcióval*, az *ivarsejt jogállásával*, az *embrióval* foglalkozó fejezetei. Ezek megállapításai a legkülönbözőbb élethelyzetekre kiterjedő figyelemmel bizonyára gyakran idézett helyek lesznek a jövőben.

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy jogászok, orvosok, segítő foglalkozásúak, egyházi személyek, betegjogi társadalmi szervezetek munkatársai, egyetemi hallgatók könnyen áttekinthető, magvas jogdogma-

tikai elemzéseket tartalmazó, gondolatokat is ébresztő jogi monográfiát vehetnek kézbe a személyiségvédelem eddig kellően fel nem tárt területéről.

Dr. Lőrincz Jenő

Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi Intézet
1089 Budapest, Nagyvárad tér 4.
E-mail: lorjen@net.sote.hu

Desmond Morris: Bensőséges kötelékek

Háttér Kiadó, Budapest, 2003. 218 oldal, ára: 2400 Ft
ISBN 963 9365 18 1

A Háttér Kiadó Lélekkontroll sorozatának új darabja egy 1971-ben, *Intimate Behaviour* címmel Londonban megjelent könyv fordítása, s mint ilyen, a szakma számára elsősorban tudománytörténeti érdekesség. Meltánytalan is lenne hát, ha az elmúlt jó harminc év lélektani, kommunikációelméleti felfedezéseit számon kérnénk rajta.

A közvetlen emberi kommunikáció kutatásának kezdetei szorosan és szervesen kapcsolódnak a klasszikus lélektan bizonyos területeihez. A nyelv és a beszéd lélektana, valamint a pszichoanalízis adalékai mellett a jel- és gesztusbeszéd, valamint az emocionális expresszió vizsgálata adta a legtöbb elméleti és gyakorlati adalékot a kommunikáció modern kutatásához.

A szerzőre a bensőséges emberi kapcsolatformák leírásakor jellemző az evolúciós megközelítés. A 60-as, 70-es években született jó néhány jelentősebb, nonverbális kommunikációval foglalkozó könyvhöz, tanulmányhoz hasonlóan (Hall, Frank, Knapp stb.) gazdag az – elsősorban főemlősökre vonatkozó – etológiai összevetés.

A könyv elsősorban a taktilis kommunikáció szerepével foglalkozik a különféle, bensőséges emberi kapcsolatokban, melyeket az anya-magzat, anya–csecsemő kapcsolattól kezdve, s ebből eredeztetve ír le nagy alaposággal, sorra a vége a szülő–gyermek kapcsolat különböző szakasza-inak, a párkapcsolatoknak, ezen belül is a szexuális kapcsolatnak, a társas kapcsolatoknak érintéses kommunikációs jellegzetességeit.

Az etológiai összevetések mellett érdekes kultúrtörténeti adalékokkal gazdagodhat az olvasó pl. a különféle integetések, érintéses üdvözlési formák (föld megcsókolása valakinek a lába előtt, lábcsókok, kézcsók, kéz-fogás, váll vagy fej érintése stb.) megismerésének terén. Érdekes és napjaink kutatásaiig mutató a nagyvárosi ember érintéspótlékainak (önmagunk

érintése, házi kedvencek, élettelen tárgyak érintése stb.) elemzése. Figyelemre méltó a szerző gondolatmenete a különféle funkcióban elének kerülő állatokkal (táplálék, házi kedvenc, kísérleti állat) kapcsolatos attitűdjeinket illetően.

Számos empirikus vizsgálat erősíti Morrisnak az udvarlási viselkedésformák rendezett sorozatáról írott megfigyeléseit. Az emberi páralkotás folyamatának mozzanatait – 12 lépcsőben – a személyek különféle (vokális, taktilis, proxemikai stb.) nonverbális kommunikációs aktsaiban ragadja meg: 1. szem – test; 2. szem – szem; 3. hang – hang; 4. kéz – kéz stb. Vagyis, az emberi udvarlásban a tekintetkommunikáció és a vokális kommunikációs üzenetváltás megelőzi az érintéses kommunikációt. (Az 5–12. fokozat lépcsői ehhez képest már csak az érintések fokozódó intimitását jelölik.)

A szerző kritikusan mutatja be az Egyesült Államok néhány államában a könyv megírásakor is hatályos törvényeket, melyek bizonyos fajta szexuális érintkezési formákat házasságon belül is büntetendőnek tartanak. Ugyanakkor – legalábbis napjainkból szemlélve – a pedofília-gyanús esetekkel kapcsolatosan feltűnően elnéző a szerző. Ezt írja az elkövetőkkel kapcsolatban: „Felnőttel képtelenek érdemi kapcsolatot teremteni, ezért a gyerekekhez fordulnak, akik mit sem sejtene a felnőtt tabuk szigoráról. Az ilyen férfiak gyakran csupán holmi szelíd, barátságos testi érintkezést akarnak, ám nyomban elszabadulnak a véres indulatok, és a cselekményt a közvélemény szintiszta szexualitásnak könyveli el. Lehet szexuális tartalma is persze, de ez nem törvényszerű, és sok szerencsétlen öreget hurcoltak már meg vétlenül.” (165. o.)

Morris könyve könnyed (helyenként a vulgaritás határát súrolóan keresetlen) hangvétele olvashatóvá teszi érdekes, sokoldalúan megalapozott gondolatmeneteit. Látnunk kell azonban, hogy az elmúlt 30 év lélektani, antropológiai és kommunikációelméleti kutatásai jelentősen meghaladták már mindazt, ami a mű megírásának idején még átütő erejű lehetett. A szakma számára sem érdektelen olvasmányból ugyanakkor fájóan hiányoznak a filológiai adatok.

Dr. Spannraft Marcellina

Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi Tanszék
1089 Budapest, Nagyvárad tér 4.

Em Griffin: Együtt-lét. Mitől jó egy csoport?

Harmat Kiadó, Budapest, 2003. 248 oldal, ára: 1750 Ft
ISBN 963 9148 84 9

„Hogy a csoportokkal mennyi gond van!” ... „Kinek ne lennének kellemtelen emlékei arról, milyen reménytelenül nehéz közös nevezőre juttatni az embereket, vagy azt elérni, hogy mindenki időben érkezzen.” ... „Azonban vannak dolgok, amelyek még ennél is jobban idegesítenek: száraz szendvicsek melletti semmitmondó, üres fecsegések, vagy azok a gyomor-szorító konfliktusok, amelyek olykor hívő emberek között is kirobbanhatnak, akik ugyan Urukat egyformán szeretik, ám egymást ki nem állhatják.”

Azoknak, akik már vezettek valaha csoportot, vagy csak tagjai voltak valamilyen csoportnak – legyen az akár egy hétköznapi munkahelyi közösség – valószínűleg ismerősnek tűnnek a fentebbi, a kötetből idézett sorok. A csoport, a közösség azonban az embernek lételeme, alapközege – nem lehet csoport nélkül élni. Éppen ezért érdemes megtanulni, hogy hogyan lehet azt minél jobbra tenni.

Em Griffin immár harmadik magyarul megjelenő kötetében erről olvashatunk. A szerző – akit két korábbi, itthon megjelenő kötete után talán csak röviden szükséges bemutatni a hazai olvasóközönség előtt – kommunikációelméleti szakember, több mint harminc éve tanít a Chicago-beli Wheaton College-ban. PhD-jét a meggyőzés egyes sajátosságainak kísérleti igazolásával szerezte. Elkötelezett keresztény, aki hitének, vallásának szempontjait szervesen beépíti könyveibe is, s aki közösségi tapasztalatainak egy részét keresztény kiscsoportok vezetése során szerezte.

Jelen kötete elsősorban az önkéntes alapon szerveződő csoportok tulajdonságairól, működésük szabályszerűségeiről, vezetésük eszközeiről szól. Számos megállapítása azonban bármilyen csoportra alkalmazható – akár egy iskolai osztályra, vagy egy munkahelyre. A szerző háromféle jellemző csoportot különböztet meg azok felépítése, céljai, működésbeli jellemzői alapján. Az első típus a feladatmegoldó csoport. Ide tartozik pl. egy karitatív csoport, mely a környék szegényeinek akar segíteni, s tagjai erre konkrét tervet dolgoznak ki, s a tervből adódó feladatokat hajtják végre. A második típust a szerző kapcsolatépítő csoport névvel illeti. Ilyen pl. egy klubszerű csoportosulás, vagy – a szerző szerint – akár egy ima-közösség. Itt a tagok jelentős részben eleve azért gyűlnek össze, hogy egyszerűen együtt legyenek. Lehetnek persze az együttlét során konkrét céljaik is, de a csoport egyik fő mozgatórugója, lényegi eleme maga az

együttlét. A harmadik csoportfajta az ún. befolyást gyakorló csoport. Erre a szerző az Anonim Alkoholistákat hozza példaként. Itt a tagok – csakúgy, mint a feladatmegoldó csoportban – konkrét, de a szerző sugallata szerint hosszabb távú célokra szövetkeznek. A tagok egymást segítik – befolyásolják – a cél elérésére, az adott példában pl. arra, hogy ne igyának alkoholt.

Természetesen bármely csoportban időről időre a leghangsúlyosabb elem mellett megjelenik a másik kettő. A szerző mindegyik csoporttípus működéséről leír számos jellemzőt, néha tanácsot is fűzve ezekhez. Ilyen pl., hogy a feladatmegoldó csoportban egy új feladatot milyen fázisokon keresztül fogadnak el a tagok, illetve hogy az ilyen csoport kicsi és páratlan létszámú legyen; hogy a kapcsolatépítőben a vezető jó, ha háttérbe húzódik, s hogy egy ilyen csoportban komoly önfeltárás nélkül hosszabb idő után nem megy rendesen a szekér; hogy a befolyást gyakorlóban különösen fontos előre tisztázni, hogy mi történik, ha valaki vét a szabályok ellen; stb.

A csoportokról szóló bevezető után a vezetőről, annak feladatairól, a vezetés szabályairól szól a szerző. E részben külön fejezetben tárgyalja a döntés és a vitavezetés kérdéseit. A döntési részben bemutat néhány egyszerű döntési módszert, technikát: a szavazást, a külső, szakértői döntést, a csoportos rangsorolást, valamint a konszenzust. Mindegyiket vizsgálja a jó döntés születésének valószínűsége, a döntésre fordított idő, a döntés iránti elkötelezettség létrejötte, a csoportkohézió erősödésének szempontja szerint, valamint annak alapján, hogy a döntési folyamatokban szerzett tudás mennyire hasznosítható az egyes csoporttagok által a későbbiekben.

A kötet vitavezetésről szóló fejezete kiemelkedő. Griffin ebben mellett érvel, hogy a vita során az a lényeg, hogy az emberek meg merjenek nyílni, ki merjék mondani azt, ami van, ne csak azt, ami kellene, hogy legyen. Az ehhez szükséges nyílt, bátorító légkör megteremtéséről és a konstruktív, alig észrevehető irányítás lehetőségeiről ír ebben a fejezetben. Az itt leírtak – pl., hogy a vezetőnek vigyáznia kell a magabiztos föllépéssel, vagy, hogy a vita végén lehetőleg ne zárja le a beszélgetést – jó része elengedhetetlen kellék az élő, nyílt, pergő viták vezetéséhez.

Külön rész szól a csoportban való kapcsolatokról, azok alakulásáról. A fő hangsúly az önfeltáráson és a konfliktusmegoldáson van. Itt természetesen előkerülnek a humanisztikus irányzatok nagy alakjainak gondolatai – előtérben Rogers-szel – és azok kritikája is.

A vitavezetés után a kötet másik kiemelkedő, sőt, talán a legjobban sikerült fejezete a devianciáról szóló írás. A szerző itt különösen összeszedetten, világosan, logikusan építi fel mondandóját. Szó esik arról, hogy

hogyan „keletkeznek” deviánsok a csoportban; azokról a vezetők által is kevésbé ismert és így ki sem használt jellegzetességekről, hogy a deviáns tag meglelte miképpen mozdíthatja előre a csoportfolyamatokat stb. Ez a fejezet egészen kiváló, nagyszerűen foglalja össze a gyakorlati tapasztalatokat és csoportdinamikai megfigyeléseket.

Szó esik még a kötetben az önbeteljesítő jóslatokról, a meggyőzésről, ez utóbbi technikai és etikai vonatkozásairól, élvezetes, gyakorlatias stílusban, a szerző sok-sok saját élményével illusztrálva, melyeket hol büszkén, hol jelentős öniróniával emleget.

A kötet hangsúlyozottan át van itatva a keresztény szemlélettel, példákkal – részben talán azért is, mert a csoportok, amiket példaként megemlíti, többnyire keresztény csoportok, vagy keresztény iskolákban együtt lévő diákok közösségei. Az érvelésben is gyakran találkozunk keresztény érvekkel. Ugyanakkor a kötet egyik erőssége, hogy ez nem áll ellentétben a csoportdinamikai, szociálpszichológiai elemzésekkel. Griffin tipikus jó példa arra a katolikus tételre, mely szerint a „kegyelem a természetre épül”. A kötetet illetően ez azt jelenti, hogy a csoportdinamikában, a konfliktus- és problémamegoldásban a keresztényeknek ugyanazokkal a nehézségekkel kell szembenézni, mint azoknak, akik nem vallásosak. Bár a vallásosság sok szempontból erőforrást jelenthet konfliktusok kezelésében, önmagában nem oldja meg a problémákat, sőt, nem küszöböli ki azok jelentkezését.

Griffinnél a vallásosság és a szakmaiság nagyszerű egysége jelenik meg. Keresztény közösséget, kiscsoportot vezetők számára a kötet szinte kötelező olvasmány kellene, hogy legyen. Ezen túl jó szívvel ajánlható mindazoknak, akik – nem feltétlenül vallásos – csoportokat vezetnek: pedagógusoknak, pszichológusoknak, mentálhigiénés szakembereknek, munkacsoportok, önkéntes csoportok vezetőinek.

Dr. Lőke János

Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi Intézet
1089 Budapest, Nagyvárad tér 4.
E-mail: lokjan@net.sote.hu

David Lewis: Hogyan értessük meg magunkat?
A hatékony kommunikáció gyakorlati útmutatója

Bagolyvár Kiadó, Budapest, 2001. 239 oldal, ára: 1450 Ft
ISBN 963 9197 68 8

A könyv a Bagolyvár Kiadó kommunikációs sorozatában jelent meg, melyben mind a kétszemélyes, mind a nyilvános kommunikáció témáiból számos munka kapott már helyet.

Jelen kötet az utóbbi kategóriába illeszkedik; írója elsősorban a nyilvános beszéd, az előadói kommunikáció rejtelmeibe igyekszik bevezetni az olvasót. A szerző – angliai pszichológus – testközelből ismeri a nyilvános szereplés sikerét és buktatóit; amellet, hogy mintegy harminc kötet írója, ismert rádiós és TV-s szereplő. Cégével, a tizenöt éve alapított David Lewis Consultancy-val számos vállalatnak tart vezetői, kommunikációs, stresszkezelő tréningeket.

A szerző a kötetben számos, a klasszikus retorikából ismert fogást ír le. Ilyen pl. az alapos fölkészülés, a mondanivaló tagolása, a közönséghez illeszkedő megfogalmazások, a befejezés megtervezése stb. Merít a nem klasszikus retorika módszereiből is; részletezi pl. a képszerű megfogalmazások előnyeit, szól a különböző érzékszervi modalitások használatáról stb. Bár a kötet első fejezeteiben meglehetősen sok anyagot szed össze a szónoklás, illetve előadás témájáról, és ezeket elég ügyesen, gyakorlatiasan tárgyalja, a kötet több szempontból is kívánnivalót hagy maga után. Az egyes fejezetek felépítése kissé összeszedetlen. Nehezen indokolható, hogy egyes szövegrészek miért kerültek egymás mellé, vagy egymástól messzebb. Nincs megfelelő átvezetés az egyes részek között. Tovább nehezíti a könnyű tájékozódást és a megértést a szedés gyöngesége: az egyes alfejezetek betűtípusa, mérete, számozása több fáradságot érdemelt volna. Nehezen érthető a kötet tartalmi fölépítése is – míg bizonyos dolgokat részletesen tárgyal (ilyen pl. a beszéd lezárása, a befejezés), addig más témák szinte teljesen kimaradnak, de legalábbis nagyon kis hangsúly kerül rájuk. Ilyen pl. az ugyancsak a klasszikus retorika eszközeibe tartozó ismétlés, az ellentétek, párhuzamok alkalmazása stb. Máskor a különböző fontosságú elemek azonos hangsúlyt kapnak, így néhány nagyon lényeges tudnivaló – bár le van írva – elsikkad. Ilyen pl. a TV-s szereplésnél a kulcsüzenetek átadásának módja. Csak mintegy mellékesen jelenik meg a kötetben a kongruencia, pedig ennek fontossága, fejlesztése alapvető az előadói készségek csiszolásában. Ezek sajnálatos hiányosságok.

A hiányosságok észrevételezése mellett azonban nagyon jól sikerült részeket is találhat az olvasó. Nagyon hasznos, ügyes rész a kötetben a nyilvános előadás technikai feltételeiről, szabályairól szóló fejezet. E részben a flipchart, az írásvetítő, a diavetítés és a projektor használatát tekintti át a szerző. (A projektorról viszonylag kevés szó esik még, mivel a kötet eredeti megjelenésekor, 1996-ban ez a technika még drágább és jóval nehezkesebb volt, mint manapság. A diavetítésnél elmondottak viszont jelentős részben használhatók a projektoros vetítésnél is.) A kötet e fejezetében a szerző sok, tömören megfogalmazott, jól használható, gyakorlati tanácsot ad. Ilyen pl. a vetítővászon elhelyezésének módja, a vászon nagyságának a hallgatóság függvényében való megválasztása, a különböző színek használata, egy-egy flipchartra írt oldalon vagy vetített képen elhelyezendő szöveg mennyisége. Ez a rész a kötet egyik erőssége, messze jobb, mint az ezt megelőző anyag nagy többsége.

Ugyancsak jó a jegyzetek és a handoutok használatának taglalása. Itt is sok praktikus tanács hangzik el, pl. a kis jegyzetkártyák használata illetve ezek laza összefűzése, mely meggátolja, hogy kártyáink – ha leejtenénk őket – széteszenek.

Hasonlóan jó ötlet sor szerepel a médiaszereplésről szóló fejezetben. Itt is sok, konkrét, apróságnak tűnő, de lényeges szempontot kaphat az olvasó a szereplésre való fölkészüléshez. Ilyen pl. TV-interjúnál a fő üzenet átadásának időzítése – bár ez, mint fentebb is utaltam rá, sajnos nincs megfelelően hangsúlyozva, kiemelve – az öltözködés néhány alapszabálya, a sminkelés alapelemei, a tekintet irányának tartása, vagy rádióbeszédnél a megfelelő mimika és gesztikuláció, mely segít abban, hogy a nyilatkozó csökkentse lámpalázát, jobban magára találjon, s hitelesebben tudja közölni mondandóját.

Az e fejezetekben található tanácsok egy része a józan paraszti ész használva is eszébe juthat az előadóknak. A recenzens tapasztalata azonban az, hogy kevés előadó gondolja végig e kérdéseket, így az itt közölt tanácsgyűjteménynek még az a része is, mely pedig szinte magától értődő igazságokat tartalmaz, nagyon hasznos.

A kötet érdekessége egy, a különböző kultúrákból jövő résztvevők számára tartott előadások mikéntjéről szóló fejezet – a szerző itt is egy sor „mit tegyék – mit ne tegyék?” típusú számárvezetőt ad az olvasónak. E fejezetből megtudható például, hogy japán hallgatóság számára bocsánatkéréssel érdemes kezdeni az előadást, hogy arab partnerek esetén a késésen nem szabad megsértődni, mert pl. a „délután két óra” nem azt jelenti, amit mi értünk alatta, hanem, hogy „valamikor a kora délután folyamán”, stb. A kelet-európai kultúrákat egy kalap alá véve, ezekről azt írja, hogy a kommunizmus hatásai, szabályai sok helyen érződnek még. (Anélkül, hogy a szerző eme állításával vitába szállnék, azt gondo-

lom, hogy sok szempontból valójában nem a kommunizmus, hanem még a feudalizmus öröksége az, ami észlelhető nálunk.) Az e fejezetben tárgyaltaknál egyébként sok helyen már nem egyértelműen az előadások tartásáról beszél a szerző, hanem általában a kommunikációról, jelentős részben az üzleti tárgyalásról. Ez a fejezet hasznos lehet azoknak, akik külföldi, elsősorban nem európai hallgatóság számára is tartanak előadásokat.

Összességében a kötet némileg egyenetlen színvonalú. Kevésbé sikerült részek nagyon jó fejezetekkel váltják egymást. Egyenetlensége, hiányosságai ellenére is mindazoknak jó segítség lehet, akik előadnak, nyilvánosság előtt szerepelnek.

Dr. Lőke János

Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi Intézet
1089 Budapest, Nagyvárad tér 4.
E-mail: lokjan@net.sote.hu

Horányi Özséb (szerk.): A sokarcú kép.

Válogatott tanulmányok a képek logikájáról

Typotex, Budapest, 2003 (2. módosított kiadás). 447 oldal + 49 oldal melléklet, ára: 3800 Ft. ISBN 963 9326 76 3

Horányi Özséb a kommunikációelmélet egyik hazai úttörője és vezető egyénisége. Nagy és szerteágazó munkásságának fontos része a most, több mint 20 év után (csekély módosításokkal) újra kiadott kötet a képről, a képi reprezentációról, ami Horányi fejlődésének olyan korszakában született, amikor láthatóan a szemiotika hatása alatt állt, gyaníthatóan e hatás nyomán kezdett egyáltalán foglalkozni a kommunikációval, és lebilincselte a képkonstrukció, a képi reprezentációk és a képi kommunikáció világa. E korszakából több fontos közleménye származik, régi könyvei a montázsról, a fotóművészet szemiotikai aspektusairól, illetve ez a sajátos válogatás a képelmélet Gombrich majd Goodman által fémjelzett irányzatáról, amelyből nagyon sokféle teoretikus képértelmezési próbálkozás eredt. Sajnos, a korábbi írások nagy része ma már nehezen lelhető fel, pedig ma is nagyon aktuálisak lennének. A nyolcvanas években a szakma érdeklődése (és ezt már e válogatás utolsó tanulmányai is mutatják) a reprezentációról az interakcióra, a képi kommunikációs aktusokra, illetve a nagy szociolingvisztikai, vagy interakciós rendszerekre tevődött át, és emiatt az utóbbi mintegy két évtizedben a szakirodalom aránylag keveset foglalkozott ezzel a tematikával.

Most Horányi meglévő írásaiban hiába próbáltam utánanézni a régi publikációk bibliográfiai adatainak, sehol sem találtam pl. a válogatás eredeti kiadásának adatait (ez rossz pont e kötetnek, és talán a szerkesztőnek is, e legjobb esetben túlzott szerénység, *habet sua fata libelli*, ilyen kötet esetében a szerkesztő tartozik az olvasónak a könyv történetének megrajzolásával), így csak emlékezetemre támaszkodva állíthatom, hogy a kötet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont sorozatában jelent meg, és ez a sorozat az intézmény rendszerváltozáskor történt (jogutód nélküli) megszüntetése után gazdátlan lett és elenyészett. Pedig pl. Horányi munkáit (mint sok más egyéb kötetet ebből a sorozatból) nem tette avittá az idő, csak a nehéz hozzáférhetőség miatt késlekedett jelentőségének felismerése és hatásának befogadása a ma nagy divattá vált kommunikációs oktatásba, és a sajnos ma még Csipkerózsika-álmát alvó (legfeljebb néhány kis mozgásos „életjelenséget” mutató) hazai kommunikációs kutatásba.

Így hát nagyon időszerű volt, hogy a Typotex kiadja a válogatást. Méltó, szép formában tette, talán a 49 melléklet, a különféle – többnyire ismert, de néhány ritkább – képzőművészeti ábrázolás megért volna színes reprodukciókat, bár így, fekete-fehér formában, ahogy nyilván az eredeti (a kötet fordításainak forrásaiként szolgáló) közlemények is hozták őket, kellően kifejezik mondanivalójukat.

Horányi az új kiadáshoz kitűnő, dinamikus bevezetőt írt, amelyben aláhúzza, hogy nem művészetelméleti cél, hanem a képi reprezentáció elméletének kibontakozása a könyv tárgya, és hogy sok alapvető kérdés e reprezentáció természetét, kereteit, működésmódját, kommunikációs dinamikáját illetően máig is tisztázatlan. Indokolja a válogatást, nem törekedett teljességre, nem támaszkodott egyrészt a képpel, képi reprezentációval kapcsolatos más hazai közleményekre, de másrészt a kommunikációelmélet olyan releváns fejleményeire sem, amelyekről a megfelelő könyvek magyarul is megjelentek (és amelyek nyilván a téma iránt érdeklődő olvasó számára ismertek, és ha nem, pl. azért, mert valaki a művészetelméletek felől közelít, akkor az úgyszemint szenszitiválódik és orientálódik ezek felé).

A kötetet Gombrich „Elmélkedés egy vesszőparipáról, avagy a művészi forma gyökerei” című klasszikus tanulmánya nyitja, amelyet Israel van Meckenem „Vesszőparipa” című képe nyomán írt, és amely az egész problematikát felveti.

A témát azután Nelson Goodman általánosította és szisztematizálta, híres „Languages of Art” című könyvében már a képek, képiség, képi, illetve „képzet”i reprezentációk, keretek, sémák, metaforák izgalmas elméleti rendszere bontakozik ki a közreadott (két fejezetnyi) fordítás nyo-

mán. Goodman hamar óriási visszhangot váltott ki, néhányan vitáztak vele, de még többen – szinte az alaklélektanban leírt hirtelen ráismerési élmény elevenségével – ráismertek benne az új perspektívára, és továbbvitték azt. Bennett a konvenciók és a percepciók, valamint értelmezési kontextusok kapcsolatáról, Walton a reprezentációk és a szimbólumok viszonyáról, mások a képi reprezentációk kognitív szerkezetéről írtak – a kötet második részében erről nyolc szemelvény szól.

A harmadik rész öt tanulmánya a képi beszédaktusok, a képi kommunikáció általános szabályszerűségeit vizsgálja. Itt a nyelv és a kép, a referenciális összefüggések, illetve a megértési és hatással kapcsolatos sajátosságok kerülnek elő.

Ezt követően terminológiai jegyzék adja meg, hogy a fordításban mely angol kifejezéseket milyen magyar szóval vagy szavakkal fordították (ez rendkívül hasznos), ezután nagy, összesített bibliográfia található a kötet végén, valamint a mellékletek, amelyekre a szöveg utal.

Voltaképpen kár, hogy itt, a művészetelméleti indítású témakidolgozás sui generis kommunikációelméleti átértelmezésének és felhasználásának kiteljesedésénél megállt a válogatás. Jó lenne ezt a kérdéskört tovább vinni a mai kommunikációkutatás irányzatai és diskurzusai felé, annál is inkább, mert így mindegyik, a válogatásban szereplő írásban még nagyon sok a művészetelméleti példa, utánérzés, ismétlés a gombrich-i és goodmani hagyományok nyomán, és nehezen bontakozik ki valamilyen szintézis. De hát ez valószínűleg nagy és nehéz munka lenne, és nem is férne be e válogatás keretébe, hacsak nem a szerkesztő által írt valamilyen áttekintő tanulmány formájában.

A válogatás mindenesetre felébreszti az igényt és érdeklődést a téma iránt, amely eddig nagyon hiányzott a hazai kommunikációs irodalomból (pedig a televízió megjelenése óta a képi kommunikáció elárasztotta a világot, de már a fototechnikai képrögzítés és a mozgóképek is rendkívül aktuálissá tette volna ezt a jelenségekört – ám lehetséges, hogy burjánzásával és gyors sokarcúságával össze is zavarta...).

Bizonyos, hogy sikerkönyv lesz a kommunikáció szakkönyvei között.

Dr. Buda Béla

Nemzeti Drogmegelőzési Intézet
1145 Budapest, Amerikai út 96.

Nyíri Kristóf – Kovács Gábor (szerk.): **Virtuális egyetem Magyarországon**

Typotex, Budapest, 2003. 546 oldal, ára: 3200 Ft. ISBN 963 9326 66 6

Az utóbbi években sokszor volt alkalmam neves szakemberek lelkes előrejelzéseit hallani – külföldön elsősorban, de itthon is – arról, hogyan fogja forradalmasítani az Internet a felsőoktatást. A „falak nélküli egyetem”, az információs szabadság, a korlátlan hozzáférhetőség a tudáshoz, az interaktív tanulás távlatai stb. nagyon csábítónak tűnnek egy olyan világban, amelyet ma előszeretettel neveznek tudásalapú társadalomnak, E-kultúrának, és amelyben létfontosságú az élethosszig tartó tanulás. A világhálón található információ tényleg fenomenális, az elektronikus kommunikáció lehetőségei valóban óriásiak, de azért az egyetem virtualitását mégis nehéz elképzelni, akkor is, ha a távoktatás divatját mint valószínű köztes állomást (pl. a brit Open University rendszerét) vesszük szemügyre.

Minden lelkes szakember között, aki az internetes oktatásban forradalmat sejt, valószínűleg Nyíri Kristóf a leglelkesebb. Ő már jó 10 esztendeje új kommunikációs filozófián dolgozik, nézetei szerint eddigi kultúránk az írásbeliség kultúrája volt, a textualitás sokféle mentalitásbeli, kognitív kötöttséget hoz magával, a fogalmi absztrakció, amivel jár, egyfajta gondolkodási kényszerpálya. A világháló visszahozza a közvetlenséget, a kommunikáció személyességét, a formális kommunikáció rendszeribe az absztrakció mellett visszatér a kép és a hang, a tudás intertextuálissá válik, mert a tanuló ismét kérdezhet, vélekedhet, kommentálhat. Nyíri kommunikációfilozófiájának fejlődése igen eleven és dinamikus, az utóbbi években nagyszabású kutatást koordinál a mobiltelefon okozta kommunikációs (illetve/és társadalmi és lélektani) változásokról, és változatlanul sajátosan optimista álláspontot képvisel az elektronikus kommunikációs világ új antropológiájával kapcsolatosan.

Legnagyobb visszhangot azonban a virtuális egyetem elméletével váltott ki itthon, és a tudományos (főleg a társadalomtudományi) közösségben nagy érdeklődés kísérte az általa kezdeményezett programot, amelyet Uniworld-nek nevezett el. Ebben több magyar egyetem, sok kiváló magyar tudós és amerikai egyetem, amerikai szakemberek kezdtek el internetes oktatást. A cél az volt, hogy a legmagasabb szintű tudásanyag kerüljön a tanulókhoz, ezen a tanár folyamatosan tudjon változtatni, és ezzel kapcsolatosan elektronikus kommunikáció induljon meg és folyjon az oktatók közösségében is és a tanulókkal.

Erről a kezdeményezésről jelent meg ez a kötet, amely maga is rendhagyó, mert rendkívül eleven, lüktető, az érdeklődő szakember számára letehetetlen olvasmány, amely továbbgondolkodást kényszerít ki, és vitára ingerel. Rendhagyó abból a szempontból, hogy Nyíri Kristóf több sajtóinterjújával indít. Ez jó választás, a legjobb bevezetés, ugyanis az interjúk kitűnők, tartalmuk előre vetíti a kötet lényegét. Ezekben szó van a teleház kísérletről, amely a globalizáció és a lokális kultúra új típusú kapcsolódását teszi lehetővé, és Nyíri több vonatkozásban is védi az új kommunikációs perspektívákat a konzervatív félelmektől és megítélésektől.

Az első – mintegy a bevezető, és főleg interjúk újraközléséből álló – rész után egy „Tanulmányok” című rész következik, itt Rudenstine és Hannek az Internet lehetőségeit bemutató írásai után Raschke esszéje következik a digitális kultúráról, a harmadik tudásforradalomról, illetve a jövő hiperegyceteméről, majd több más tanulmány között Nyíri kitűnő írásai olvashatók a virtuális egyetem elméletéről.

Ezután három részben olyan tanulmányok találhatók a kötetben, amelyek az Uniworld /<http://www.uniworld.hu/> kurzusairól, szabadegyeteméről és nyitott egyeteméről adnak áttekintéseket. Az egyetemi kurzusok között kiemelkednek Nyíri írásai, ő következetesen végigviszi az általa kommunikációfilozófiának nevezett nézőpontot, ennek jegyében elemzi a politikaelméletet, a filozófiatörténetet és az etika történetét, de kitűnő a „Wittgenstein és a képek logikája” című tanulmány is. Wittgenstein Nyíri fő témája, a korábbi évtizedekben erről sokat írt, itt a képernyőkön megjelenő képi kommunikációs aspektusokat köti össze Wittgenstein filozófiájával.

A szabadegyetemek és a nyitott egyetem témagazdasága meglepő, kultúraelméleti, vallás-, tudomány- és társadalomfilozófiai, teológiai, megismeréstudományi, irodalomtudományi szemelvények következnek, ezek – mint Nyíri említett tanulmányai is – részletek a különféle tananyagokból, programokból. Különböző minőségűek ezek, Nyíri egészen kitűnő, ő komolyan veszi, amit a világhálóról ír, hogy itt – az élőbeszédhez hasonlóan – nem szükséges a kötött logikai rend, ő valóban kollokvialis, leágazó, szabatosan használja ugyan a szakfogalmakat, és utalásai nagyszabású elméleteket sejtetnek, de fogalmazásmódja gyakran játékos, és nem törekszik mondanivalójának teoretikus lekerekítésére, hanem fogalmazásmódjával is érzékelteti, hogy itt a valóság valamiféle kreatív vizsgálatáról, a törvényszerűségek közös kereséséről van szó, és nem deklarációról, ontológiai megközelítésmódról. Nyíri minden írása nagy jegyzetapparátust tartalmaz, számomra ez talán még a szövegeknél is érdekesebb,

mert itt Nyíri nem áttalja kommentálni olvasmányait, rámutat belső összefüggésekre, értékel és bírál, elmélkedik. Szerintem jegyzetei mutatják leginkább a virtuális egyetem távlatait. Több szemelvény rövid, általános, némelyiknek hiányos az irodalomjegyzéke is. Talán még Pléh Csaba „Gondolkodnak-e a gépek?” című írása érdemel említést, mint szövegszerűségében, felépítésében és információs tartalmában kiemelkedő fejezet.

A köteten töprengeni kell, és – mint említettük – vitára is serkent. Nyíri sajtónyilatkozatai, interjúi a 2000. év végéig lelkendező sikertörténetek, ám ezután problémák is felbukkannak bennük. A *Magyar Hírlap* 2001. július 14-i számban megjelent interjújában (a kötetben a 44–48. oldalon) egyrészt indulatosan védi meg a világhálót a függőség keltésének gyakori vádjától, de saját „gyümölcsöző tudományos kudarcáról” is beszél. Részben amerikai oktatói élményei kapcsán jött rá, hogy „...ez az egész – egyszerűen nem működik. ... A személyes találkozás gondolati hatékonyságát semmi sem pótolhatja. Ez számomra igazi, megrázó, filozófiai felismerés volt” (46–47 old.). A kitekintésben az utolsó két oldalon is megjelenik ez a gondolat (ez is interjú, a *Népszabadság* 2002. augusztus 22-i számából). Itt már „a kőfalak nélküli művelődés illúziójáról” is beszél, de a lelkesedés még tovább tart, „a lineáris szöveg közegében fragmentálódott diszciplínákat és tantárgyakat az interdiszciplináris-multimediális tudás-egésszel”, illetve „az Internet alapú művelődéssel” kívánja összekötni a felsőoktatást. Itt azonban mintegy rehabilitálódnak a „kőegyetemek”, mert szükség van „a személyes együttlétre”, tehát a tantermekre, könyvtárakra, diákkocsmákra stb. A „koordinált internetes tartalomfejlesztés” mellett célzott hallgatói ösztöndíjakat is szükségesnek tart Nyíri, illetve az új egyetem negyedik pillére szerinte – amely „légies, de elengedhetetlen” pillér (némi képzavarral) – „a magyar felsőoktatási akkreditációs szabályozás remélhető új szelleme”. Egy kissé homályos ez az utalás a kívülállónak, de álljon itt a teljes szöveg: „Akkreditáció, amely nem bünteti a digitális tananyagok használatát, az interdiszciplináris nyitottságot, az egyetemek közötti valódi – szellemi – együttműködést, s az úgynevezett minőség-ellenőrzésbe az új minőség támogatását is beleérti” (546. oldal). A szerző itt új kezdeményezésről szól, melyet Integrált Virtuális Egyetemi Kezdeményezés (IVEK) modellnek nevez, és ezt ajánlja a Kárpát-medence számára, határainkon innen és határainkon túl.

Itt szólalnak meg az én kételyeim is. Az egyetem sajnos nem virtuális, és szerintem nem is virtualizálható. Ha már kőegyetemről beszélünk, a metafora nagyon is érvényes, kőkemény intézményről van szó, az intézmény pedig mindig tradicionális, jórészt diszfunkcionális, nehezen változtatható munkaszervezet. Munkahely a tanároknak (ahonnan négy évtized sajátos kontraszelekciója után újabb négy évtized sinai-félszigeti

bolyongásnak kell következnie, mire kihál az egyiptomi fogság mentalitása, és valóban be lehet lépni az ígéret földjére). Munkahely a diákok számára, akik prolongált gyermekkorukat töltik a formális követelmények teljesítésével, a „legkisebb erőfeszítés elve”, a régi lélektan ún. Zipf princípiuma jegyében. Hiába a rengeteg tudás a hálón, ha nincs motiváció a tanulásra, és ha a tanultak alkalmazásának nincs igazi terepe. De azt is látni kell, hogy az egyetemet legalább annyira a vizsgák és a jegyek teszik, mint a tanulás és a tudás. Ez pedig olyan – ismét kőkemény – szabályozási pont, amelyet sem az Uniworld, sem az IVEK nem tud aktiválni vagy humanizálni. Az amerikai tanulmányok között olvashatunk arról, hogy ott sem kielégítőek az internetes kurzusok és a hallgatók részvétele után járó anyagi incentívák. Hogy lesz ez itt a Kárpát-medencében? Akkor is, ha megváltozik az akkreditáció rendszere (de hát mitől változna, hiszen ismét „kőkemény” hatalmi szisztémával találkozunk szembe, az „új bor” „ó tömlőbe” kerül...). Itt, ahol minden egyetemi oktatónak több állása van, nemcsak azért, mert egy fizetésből nem lehet megélni, de az egyetemek számának növekedése, struktúráinak – szinte malignus – burjánzása miatt. Szerintem jellemző, hogy a virtuális egyetemi forradalom csakis új szövegekben jelentkezik. Mert az internetes anyagok végül is csak szövegek, amelyek akár képmellékletes könyvekben is megjelenhetnének (és ma már sok könyv mellett CD is található, tehát a hangeffektus sem hiányzik). A punctum saliens ott lenne, ha a világhálós tananyag felépítése lenne olyan, amely a tanulást mérhető – evidence based – módon könnyítené, elmélyítené, alkalmazhatóbbá tenné, amely a gondolkodási képességeket, vagy a kreativitást fejlesztené, vagy amely a motivációkra hatna. Elvileg óriási lehetőség van a belső összefüggések mozgó, dinamikus megrajzolásában, a figyelemfelkeltés és figyelemlekötés programelemeiben, a játékos feladatokban, amelyek rendszerszervezők vagy kognitív modulhordozók lehetnek, stb. Minderről e könyvben nincs szó, de az általam ismert nemzetközi irodalomban is csak ígéret és vízió ez, kicsit úgy, mint a nyelvtanulás terén, ahol a csodamódszerek végeleáthatatlan sorából választhatunk. Lehet nyelvet tanulni alva, fejen állva, elektródák izgatása mellett, különböző audiovizuális rendszerekben, stb., de még senki sem bizonyította, hogy bármelyik módszer jobb lenne, mint a nyelvvel történő folyamatos, „óhéber” foglalkozás, gyakorlás, a „személyes kommunikáció”, vagy a „személyes együttlét” (hogy e könyv terminológiáját használjam), amelynek mintegy 800–1200 órát magában kell foglalnia, hogy a tanuló jó szövegértésre és eleven dialógusra legyen képes. Virtuális egyetem egy tradícióba merevedett és felemás modernizációjú országban?

Ilyen kételyek sorjáznak bennem, de hát nem érzem magam igazi szakértőnek, és szeretném inkább átvenni Nyíri lelkesedését és azt a perspektívát, amit Nyíri és a könyv sugall. Kommunikációs szabadság, párbeszéd kontinenseken át, a szellem szárnyalása, új intertextualitás, harmadik tudásforradalom, stb.

Bárcsak ez a perspektíva lenne igaz.

Dr. Buda Béla

Nemzeti Drogmegelőzési Intézet
1145 Budapest, Amerikai út 96.